

ΠΕΡΙ ΑΛΗΘΕΙΑΣ: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ-ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ

Δρ Αλεξάνδρα Π. Ντότσικα

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Α.Π.Θ.

alexantradotsika@yahoo.gr

Περίληψη: Το άρθρο πραγματεύεται το φιλοσοφικό ερώτημα της αληθείας και του ψεύδους, όπως αυτό παρουσιάζεται στην πραγματεία Περί Ψυχής του Αριστοτέλους και στο υπόμνημα του Φιλοπόνου για το ίδιο έργο (Commentaria in Aristotelem Graeca). Εφ' όσον το φιλοσοφικό παίγνιο της αληθείας και του ψεύδους σχετίζεται άμεσα με τη γνωστική διαδικασία, η παρούσα εργασία εστιάζει κυρίως στον ορισμό και ανάλυση του νου, ο οποίος αντλεί από αισθήσεις και φαντασίες για να λειτουργήσει. Ο νους συνδέει τα αρχικά δεδομένα δια μέσου μίας λογικής κρίσεως και παρακολουθεί την ποικιλία των συνδυασμών της πραγματικότητας. Κατά τη συνδυαστική αυτή λειτουργία της λογικής κρίσεως, η οποία αντλεί από αισθήσεις και φαντασίες, δύναται να εμφιλοχωρήσει το σφάλμα με τρόπον ώστε οι συνδυασμοί να μην ανταποκρίνονται στους υφισταμένους συνδυασμούς της πραγματικότητας. Το ουσιωδέστερο στοιχείο της φιλοσοφίας του Φιλοπόνου περί αληθείας και ψεύδους συσχετίζεται με τη σύσταση μιας θεωρίας, η οποία αφορά εις τη διάκριση νου-διανοίας, τη διάκριση θεωρητικού-πρακτικού νοός και τη διάκριση απλών-συνθέτων πραγμάτων και όχι νοημάτων. Των διακρίσεων αυτών προηγείται, ως οιονεί προπομπός, η διάκριση ανθρωπίνου-θείου νοός (ταυτίζεται με την αλήθεια), η οποία κινδυνεύει να καταστήσει νεοπλατωνικό το όλο αριστοτελικό οικοδόμημα.

Λέξεις κλειδιά: Αριστοτέλης, Φιλόπονος, Περί Ψυχής, Commentaria in Aristotelem Graeca.

ABOUT THE TRUTH: ARISTOTLE- PHILOPONUS

Abstract: This paper is about the philosophical inquiry of truth and falsehood on the Aristotle's treatise 'De anima' and the Philoponus' commentary on the same work (Commentaria in Aristotelem Graeca). Since the philosophical game of truth and falsehood is directly related to the cognitive process, this current study focuses mainly on the definition and analysis of the intellect, which to function draws from the senses and imagination.

The intellect anchors the initial data through a logical judgement and follows the diversity of the combinations of reality. During that combinatorial operation of logic that derives from the senses and imagination (phantasia), it is possible for falsehood to be inducted, in such way that the combinations will no longer meet the existing combinations of reality.

The most essential element of Philoponus' philosophy on truth and falsehood is intertwined with the composition of a theory regarding the distinction of mind-intellect, of theoretical-practical intellect and the simple-complicated distinction of things and not of

meanings. Among those, the distinction of humane-divine intellect (which is identical to the truth) is preceding and that may put at risk the Aristotelian work, as it could identically connect it with the neo-platonian work.

Keywords: Aristotle, Philoponus, De anima, Commentaria in Aristotelem Graeca

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η φιλοσοφική *έξήγησις* της έννοιας της αληθείας και του ψεύδους, όπως παρουσιάζεται στην αριστοτελική πραγματεία *Περὶ Ψυχῆς*. Μελετάται, επίσης, η *έξήγησις* περί της αληθείας από τον Φιλόπονο, όπως δίδεται στο υπόμνημά του για το ως άνω αναφερθέν αριστοτελικό κείμενο (*Commentaria in Aristotelem Graeca*). Εφ' όσον το φιλοσοφικό παίγνιο της αληθείας και του ψεύδους σχετίζεται κυρίως με τη γνωστική διαδικασία, η παρούσα εργασία εστιάζει στον ορισμό και στην ανάλυση του νου, ο οποίος αντλεί από αισθήσεις και φαντασίες για να λειτουργήσει. Για τον λόγο αυτό παρακάτω αναλύεται σε δύο διακριτά κεφάλαια η έννοια του αριστοτελικού νοός και η ερμηνεία αυτού εκ του Υπομνηματιστού του Αριστοτέλους, Ιωάννου Αλεξανδρέως Φιλοπόνου, με σκοπό να εξαχθούν και να καταγραφούν ενδεχόμενες φιλοσοφικές διαφοροποιήσεις ή ομοιότητες.

Ο ποιητικός νους κατά τον Αριστοτέλη

Η σχέση ανάμεσα στον παθητικό και ποιητικό νου εισάγεται στο πλαίσιο του αριστοτελικού μοντέλου ύλης (παθητικός νους) και μορφής (ποιητικός νους, During:1994, 408) ή στο πλαίσιο της γενικής διακρίσεως *δυνάμει-ένεργεία* όντος (Γεωργούλης:1962, 331). Ο νους, ο οποίος γίνεται τα πάντα, είναι ο παθητικός νους (Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, 430a 14-15), υπό την έννοια ότι σαν εύπλαστη ύλη δέχεται όλες τις μορφές, δεν δίσταται από το σώμα, αλλά υπόκειται και αυτός στους νόμους της φθοράς, που διέπουν τα φυσικά όντα, πεθαίνει δηλαδή μαζί με το σώμα παίρνοντας μαζί του όλα τα ίχνη του χρόνου και των πραγμάτων, που φέρει μέσα του. Εφ' όσον η φύση του, ως δυνατότητα υποδοχής, είναι που καθιστά τον παθητικό νου ικανό να προσλαμβάνει τις μορφές, η μεταβολή του προς την κατάσταση της εντελεχείας και της αυτοπραγματώσεως δεν αποτελεί πραγματικό πάθος.

Ο αριστοτελικός ποιητικός νους ως έννοια δημιουργεί αρκετές δυσκολίες, που παραμένουν ανερμήνευτες. Οι σχολιαστές του φιλοσόφου προσπάθησαν να εξηγήσουν τα σκοτεινά σημεία όσον αφορά τη λειτουργία και τη φύση του σχηματίζοντας ποικίλες εκδοχές κατά τις προθέσεις και τις φιλοσοφικές τους σκοπεύσεις. Ο Τζ. Αντόν (2001, σ. 292) αναφέρει ότι *η διάκριση ανάμεσα σε ενεργητικό και παθητικό νουν προκάλεσε πολλές συζητήσεις και λογομαχίες όσον αφορά την ερμηνεία της. Και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, που μια ιστορική ανασκόπηση των απόψεων, που εξέφρασαν οι διάφοροι σχολιαστές, θα απαιτούσε την έκταση ολόκληρου βιβλίου*. Τα δυσθεώρητα αυτά σημεία τα σχετιζόμενα με την έννοια του ποιητικού νοός αφορούν τη φύση του, τη σύνδεση του με τον παθητικό-φθαρτό νου, με το θείο νου και τη φυσική τάξη του κόσμου. Ο Αλέξανδρος Αφροδισιεύς εξαιτίας της υπερβατικότητας, της αυτοτέλειας, της απολύτου γνώσεως και της καθαρής ενεργητικότητας

του ποιητικού νοός, προσέδωσε θρησκευτική διάσταση και προεκτάσεις στο αριστοτελικό περί ποιητικού νοός *θεωρεῖν* (Ντότσικα, 2014, σσ. 79-85. Φωτεινής, 1998, σσ. 300-301).

Ο ποιητικός νους εμφανώς ορίζεται ως χωριστός, για να δηλωθεί η μη ανάμειξή του στο σώμα (Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, 429a 4-25-27, 429b 4-5, Παπαδής, 1994, σ. 264), αλλά και η δυνατότητα αυτοτελούς υπάρξεως, ἴτοι την αιώνια ύπαρξη, καθώς φαίνεται ότι ανήκει σε μια διαφορετική κατηγορία του είναι (Παπαδής, 1994, σσ. 265-266). Ορίζεται, επιπλέον, ως απαθής και χωριστός από κάθε τι που ενυπάρχει στον άνθρωπο και την ψυχή, από τα ὄργανα και τις ποιότητες του σώματος, από πάθη και αισθήματα, από την εμπειρία και από την ἴδια τη δυνατότητα για νόηση, η οποία αποτελεί απλώς το αποτέλεσμα της επενέργειάς του (Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, 413b 24-26, 413a 6-7. Αλέξ., *Περὶ Ψυχῆς*, 113. 21-24). Ως αθάνατος, αιώνιος και απρόσωπος δεν φέρει ουδεμία γνώση και μέσα στην αυτοτέλεια του υπερβαίνει το σώμα στο οποίο ανήκει. Δεν αποτελεί μέρος της συνειδήσεως του υποκειμένου, στο οποίο επενεργεί προκαλώντας τη σκέψη και τη γνώση, αλλά λειτουργεί ως εντελέχεια για το διάστημα, που ενυπάρχει στον άνθρωπο ως στοιχείο της ψυχής του. Η προέλευση του, ωστόσο, δεν διευκρινίζεται, αν δηλαδή είναι Θεός ή κάτι θεϊκό στον άνθρωπο ή η φυσική δύναμη του κόσμου ή κάτι άλλο.

Ο φιλόσοφος στηρίζει την πραγμάτευσή του για τη σχέση των δύο μορφών νοήσεως στην αναλογική ομοιότητα του ποιητικού νοός με το φως (Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, 430a 15-17). Ὅπως τα δυνάμει χρώματα καθίστανται ἐνεργεία με την συνδρομή του φωτός (Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, 430a 14-17), κατά ὅμοιο τρόπο ο δυνάμει νους απαιτεί την επενέργεια του ποιητικού, για να αποκτήσει πράγματι τη δυνατότητα του νοεῖν και να καταστεί εφικτή η μετάβαση από την κατάσταση της πρώτης και καθαρής δυνατότητος στην κατάσταση της δεύτερης ενεργητικότητας (Αριστοτέλης, *Περὶ Ψυχῆς*, 429a 13-18). Το φως επιτρέπει ἀφ' ενός στο οπτικό ὄργανο, που δύναται να δει, να δει πραγματικά και ἀφ' ετέρου στο ορατό αντικείμενο να γίνει πραγματικά ορατό (Ross, 1991, σσ. 213-214). Ομοιοτρόπως ο ποιητικός νους επιτρέπει στον παθητικό, που συνιστά καθ' εαυτός μια δυνατότητα, να γνωρίσει πράγματι, και στο δυνάμει γνωστό αντικείμενο να γίνει ὄντως γνωστό (I. During, 1994, σ. 406). Η λειτουργία του ἀρα είναι διττή: ἀφ' ενός μεν προωθεί σε εντελέχεια τα νοητά εἶδη, ἀφ' ετέρου δε κατορθώνει τα νοητά εἶδη να εγγράφονται στην ανθρώπινη παθητική νόηση. Κατά αυτόν τον τρόπο καθιστά εναργή τα νοητά, ὥστε η ψυχή να τα προσοικειωθεί (Γεωργούλης, 1962, σ. 331). Παρουσιάζεται ἀρα ως λειτουργῶν ελευθέρα και κατασκευαστικά (During, 1994, σ. 06) ως ενεργητικό στοιχείο ἐπὶ της κατωτέρας παροδικῆς και ατομικῆς νοητικῆς δυνάμεως. Ο παθητικός και ποιητικός νους, πέρα των ὁποίων διαφοροποιήσεων, που τους αποδίδονται, συνιστοῦν μία και μοναδική ἐνότητα, ἴτοι ἐκείνη της λογικῆς ψυχῆς, κατά τρόπο ὥστε ὅλες οι μεταξύ τους σχέσεις να είναι μια εσωτερική ὑπόθεση καθ' ὁλοκληρία.

Ο νους, παθητικός και ποιητικός, για να συνθέσει, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, να κρίνει και να αποφανθεί, ανατρέχει στη φαντασία και τις αισθήσεις. Συνδέει τα αρχικά δεδομένα δια μέσου μιας λογικῆς κρίσεως και παρακολουθεί την ποικιλία των συνδυασμών της πραγματικότητας. Κατά τη συνδυαστική αὐτή λειτουργία της λογικῆς κρίσης μπορεί να

εμφιλοχωρήσει το σφάλμα με τρόπο, ώστε οι συνδυασμοί να μην ανταποκρίνονται στους υφισταμένους συνδυασμούς της πραγματικότητας. Το ψεύδος άρα, κατά τον Αριστοτέλη, προέρχεται από τη μη ορθή σύνθεση και χωρισμό των νοημάτων και άρα η ανθρώπινη γνώση αντιστοιχεί πλήρως με την πραγματικότητα, όταν οι συνδυασμοί των δεδομένων αυτής επιτελούνται σωστά. Ο κόσμος άρα, εφόσον δεν μεσολαβεί διανοητικό λάθος ή παθολογική διαταραχή της αισθητικής και νοητικής λειτουργίας, είναι ακριβώς, όπως μας τον αποκαλύπτει η αίσθηση και η νόησή μας.

Η εξήγησις του αριστοτελικού νοός από τον Φιλόπονο

Το εκτεταμένο υπόμνημα του Ιωάννου Αλεξανδρέως Φιλόπονου με πλήρη τίτλο: *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς Ἀριστοτέλους σχολικαὶ ἀποσημειώσεις ἐκ τῶν συνοψιῶν Ἀμμωνίου τοῦ Ἑρμείου μετὰ τίνων ἰδίων ἐπιστάσεων* (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 1.1-607.22) είναι το εκτενέστερο και σημαντικότερο αρχαίο βοήθημα για τον ερευνητή που επιθυμεί να εισαχθεί στα μείζονα και στα ελάσσονα ζητήματα της αριστοτελικής πραγματείας *Περὶ Ψυχῆς* (Σιάσος, 2002, σσ. 31-32). Στις εξακόσιες επτά σελίδες του υπομνήματος αυτού, υπερδεκαπλασιάζοντας την έκταση του αριστοτελικού έργου, παρατίθενται αναρίθμητες καταθέσεις πάμπολλων αρχαίων εξηγητῶν, επωνύμων και ανωνύμων.

Ο Φιλόπονος εξηγεί ολόκληρο το περίπλοκο Γ' βιβλίο του *Περὶ Ψυχῆς* (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 446.2-607.22) τέμνοντας το αριστοτελικό κείμενο σε μικρές θεματικές ενότητες (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 10.20, 25). Σε κάθε ενότητα επιθέτει ως ενδεικτικό ένα πρώτο κῶλο και καταθέτει μία συμπαγή φιλοσοφική παρουσίαση του περιεχομένου της ενότητας χωρίς να δεσμεύεται από την κατά λέξη παρακολούθηση του αριστοτελικού κειμένου (*θεωρία*). Η έκτος κειμένου ωστόσο (ή προ του κειμένου) ενιαία και συμπαγής υπομνηματιστική κωδικοποίηση των αριστοτελικῶν φιλοσοφικῶν προτάσεων, ὄντας αποδεσμευμένη από τις "δουλείες" της συνεχείας και της συνάφειας του κειμένου, τείνει ή αρέσκειται να ρέπει προς νέες συνθέσεις και ιδιοκατασκευές (*θεωρία*).

Με την έναρξη του Γ4 ο Φιλόπονος καταθέτει εν είδει προθεωρίας τη γενική θέση του περί νοός και τις θεωρίες του προς άλλους εξηγητές. Κατ' αυτόν ο Αριστοτέλης, αφού διέκρινε την άλογο ψυχή από την λογική νῦν ἔρχεται καὶ ἐπὶ τὸ διακρίναι τὴν λογικὴν αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 516.8-9). Εν προκειμένω ο Φιλόσοφος διερευνά τρία ζητήματα: α) εάν η λογική ψυχή είναι φθαρτή ή άφθαρτος, β) τη διαφορά της από την αίσθηση και γ) πῶς γίνεται το νοεῖν (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 516.9-18). Μετά την παρουσίαση του δευτέρου κεφαλαίου, ο Φιλόπονος παρουσιάζει ένα συνοπτικό ιστορικό των περί νοός σηματομένων του Αλεξάνδρου, του Πλουτάρχου και του Αμμωνίου (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 517. 33-520.7). Εκ των τριῶν σηματομένων του νου ο Αλέξανδρος και ο Πλούταρχος υποστηρίζουν ότι το τρίτο αναφέρεται στον θύραθεν και παντέλειο νου, ερμηνεία την οποία ο Φιλόπονος επικρίνει (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 518.7-18, 30-31, 518.32-519.12-15). Θεωρεῖ ότι ο αριστοτελικός ποιητικός νους δεν ταυτίζεται με τον θύραθεν, καθώς, μεταξύ άλλων, αλλά κυρίως το *Περὶ Ψυχῆς* δεν είναι θεολογική πραγματεία (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 519. 37-520.3).

Ο Υπομνηματιστής, παρ' ότι σωστά επισημαίνει τα ως άνωθεν και θεωρεί ότι ο αριστοτελικός ποιητικός νους δεν ταυτίζεται με τον θύραθεν, με σκοπό να τον ορίσει προβαίνει στην τριπλή διάκριση νοῦ-διανοίας-δόξης (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 553.19-24). Η δόξα αφορά τις άπλες γενικές γνώμες, τις όποιες κανείς αποδέχεται χωρίς να γνωρίζει το λόγο, λ.χ. γνωρίζουμε ότι η ψυχή είναι αθάνατη, άλλα δεν γνωρίζουμε το "γιατί" (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 1.18-19), διότι η δοξαστική γνώση κατανοεί την αθανασία της ψυχής, αλλά όχι την αιτία για τη γνώση αυτή, η οποία μάλλον τίθεται πέραν της αισθητής εμπειρίας. Η δόξα επομένως δεν αφορά τη συστηματικά ανεπτυγμένη κατανόηση (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.24-26).

Στο αμέσως επόμενο στάδιο η *διάνοια* μεταβαίνοντας από τις προτάσεις συνάγει κάποιο συμπέρασμα (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.2-3). Ορίζεται ως το ενδιαμέσο στάδιο μεταξύ *δόξης* και *νοήσεως* και παρουσιάζει αντιστοιχία με τη θέση της ανθρώπινης ψυχής, που τοποθετείται στην ενδιαμέση τάξη του σύμπαντος (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.17-24). Είναι ενωμένη με το σώμα, συνδέεται με τον υλικό κόσμο και άρα καθίσταται δύσκολο να υψωθεί στην ενατένιση των νοητών και αῦλων αντικειμένων.

Ο *νοῦς* αποτελεί για τον Φιλόπονο την ανώτερη βαθμίδα της σκέψεως, την ευθεία ενατένιση των νοητών αντικειμένων. Δεν υπάρχει μετάβαση από αυτό που είναι γνωστό στο άγνωστο, αλλά πρόκειται για ευθεία σύλληψη της νοητής πραγματικότητας (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.14). Ο *νοῦς* της πρώτης διακρίσεως καταγίνεται με τα απλά, ενώ η *διάνοια* με τα σύνθετα. Εξ αυτού ο Φιλόπονος αιτιολογεί και το γεγονός ότι ο *νοῦς* της πρώτης διακρίσεως αληθεύει πάντα, ενώ η *διάνοια* και αληθεύει και ψεύδεται, εφ' όσον και επειδή καταγίνεται περί τα σύνθετα (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 553. 19-30). Ωστόσο εκ των τεχνικών όρων που θεμελιώνουν και επεξηγούν τα φιλοπονικά ζεύγη ελάχιστοι υπάρχουν στο αριστοτελικό κείμενο.

Παρ' ότι ο *νοῦς* αποτελεί για τον Φιλόπονο την ανώτερη βαθμίδα της νοήσεως, οι άνθρωποι δεν μετέχουν σε αυτήν, αλλά κατέχουν τα ίχνη και *ινδάλματά* της (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 3.16-17), τις *κοινές έννοιες*, όπως χαρακτηριστικά ονομάζονται (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 3.17-19). Ο ανθρώπινος νους δεν δύναται να ατενίζει πλήρως την ολότητα των νοητών, όπως συμβαίνει με την ανώτερη μορφή νόησης, τον θύραθεν νουν, ο οποίος είναι τέλειος και τίποτα δεν είναι γι' αυτόν άγνωστο (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.14). Και αυτό διότι η ανθρώπινη ψυχή ως *σύντροφος* και *σύμφυλος* των αισθητών, αδυνατεί να αναχθεί στη θεωρία των νοητών και αῦλων, τα οποία θεωρεί μεγέθη και σώματα (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.26-29). Στον *Τίμαιο* σημειώνεται ότι το δυσκολότερο για τους ανθρώπους (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 2.30) είναι να θελήσουν από τα εμπόδια που θέτει το σώμα να γνωρίσουν εις βάθος τη θεωρία των θείων, διότι η φαντασία προκαλεί την εντύπωση ότι το θείο είναι σώμα με σχήμα και μέγεθος (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 3.1-5).

Ήδη στο προοίμιο του σχολίου ο Υπομνηματιστής αναφέρει ότι η λογική ψυχή εμπεριέχει *συνουσιωμένους τοὺς λόγους τῶν πραγμάτων* (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 5.1), τα οποία δεν δημιουργεί, αλλά φανερώνει (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς*, 5.1-2). Οι δάσκαλοι δεν

αποθέτουν (έντιθέναι) στους διδασκόμενους την προϋπάρχουσα και κρυπτομένη γνώση, αλλά την φέρουν στο φως (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περί Ψυχῆς*, 5.4-5). Διατυπώνουμε έτσι αληθείς ή ψευδείς κρίσεις πρὸς τὰς παρ' ἡμῖν κρυπτομένας περὶ αὐτῶν ἐννοίας ὑπὸ τῶν προσδιαλεγόμενων ἐρεθιζόμενας παραβάλλοντες (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περί Ψυχῆς*, 5.12-14). Επομένως η γνώση εμφανίζεται ως αποκάλυψη μιας πατρικής κληρονομιάς (Verbeke, 1985, σ. 465), που φέρει μέσα της η ψυχή και την οποία εμποδίζει το σώμα, και άρα η γέννηση, να εμφανιστεί, ενώ ο νοῦς αποτελεί την ανώτερη βαθμίδα της σκέψεως, την ευθεία ενατένιση των νοητῶν αντικειμένων, θεωρήσεις που οπωσδήποτε παραπέμπουν στη νεοπλατωνική φιλοσοφία.

Εκτός από τα ως άνω αναφερθέντα η κρισιμότερη ίσως παρενέργεια της όλης κατασκευής ανιχνεύεται και στο ότι ο Αριστοτέλης στο *Περί Ψυχῆς* (και στο *Περί Ἑρμηνείας*) προέβλεπε ρητῶς σύνθεση ή διαίρεση νοημάτων, ενώ ο Φιλόπνοος τείνει να προσδώσει διδασκαλία περί συνθέσεως ή διαιρέσεως πραγμάτων. Εξ αυτής της κεντρικής μετατοπίσεως λαμβάνεται αντιθετικῶς, ότι υπάρχουν κάποια απλά και αμέριστα (πράγματα) (=είδη) και επαγωγικῶς ότι: α) το αναντίθετον αληθές υπάρχει και αναζητείται σε αυτά τα απλά και αμέριστα και β) ότι το αληθές ή ψευδές υπάρχει και αναζητείται στα σύνθετα και μεριστά πράγματα.

Συμπεράσματα

Κατά τον Αριστοτέλη η νόηση αποτελεί μια διαδικασία που πραγματώνεται εντός της ανθρώπινης ψυχῆς, η οποία λαμβάνει το υλικό της από τις αισθήσεις, "μεταβαίνει" στις φαντασίες και ποικιλοτρόπως επεξεργάζεται ο νους.

Εν αντιθέσει, ο νοῦς της πρώτης διακρίσεως του Φιλοπόνου, καταγίνεται με τα απλά, και για τον λόγο αυτό αληθεύει πάντα, ενώ η *διάνοια* αληθεύει και ψεύδεται, εφόσον και επειδή καταγίνεται περί τα σύνθετα (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περί Ψυχῆς*, 553. 19-30). Επιπλέον, ο νοῦς της πρώτης διακρίσεως αποτελεί την ευθεία ενατένιση των νοητῶν αντικειμένων. Ωστόσο εκ των τεχνικῶν όρων που θεμελιώνουν και επεξηγούν τα φιλοπονικά ζεύγη, ως ανεφέρθη, ελάχιστοι υπάρχουν στο αριστοτελικό κείμενο του *Περί Ψυχῆς*.

Ο Αριστοτέλης, επίσης, στο *Περί Ψυχῆς* εμφανῶς αναφέρεται σε σύνθεση ή διαίρεση νοημάτων, ενώ ο Φιλόπνοος τείνει να παραδώσει διδασκαλία περί συνθέσεως ή διαιρέσεως απλῶν ή συνθέτων πραγμάτων. Στα απλά αναζητείται μόνον το αληθές, ενώ στα σύνθετα και μεριστά πράγματα υπάρχει κυρίως το ψεύδος. Μια τέτοιας μορφῆς ερμηνεία προκαταβάλλει τη μηχανική ή στατική κατανομή της γνώσεως σε προσχεδιασμένους χώρους όντων ή πραγμάτων.

Η άποψη, επίσης, η χαρακτηριστικότερη, και περισσότερο επαναλαμβανομένη, του όλου εξηγητικού κλίματος, ότι η λογική ψυχή εμπεριέχει *συνοσιωμένους τοὺς λόγους τῶν πραγμάτων... ὡς ὁ ἐν τῇ τέφρᾳ κρυπτόμενος σπινθήρ* (Φιλοπόνου, *Εἰς τὴν Περί Ψυχῆς*, 4.31-32) παραπέμπει εμφανῶς στη νεοπλατωνική και όχι στην αριστοτελική φιλοσοφία. Πρόκειται μάλλον για τον σοβαρότερο ερμηνευτικό διαμελισμό και συνάμα προκαθορισμό που έχει υποστεί η αριστοτελική φιλοσοφία από τους αρχαίους υπομνηματιστές και τον Φιλόπνοο. Και αυτό διότι μεταφέρει στο εσωτερικό της μια ειδική νεοπλατωνίζουσα

διαβάθμιση του υπαρκτού. Εισάγεται έτσι μια κλιμάκωση όντων ή πραγμάτων επί τη βάσει της γνώσεως, η οποία κινδυνεύει να καταστήσει νεοπλατωνικό το όλο αριστοτελικό οικοδόμημα.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Αλέξανδρος Αφροδισιεύς (1887) *De anima, Liber cum Mantissa*, ed. I. Bruns, Commentaria in Aristotelem Graeca, Suppl. Vol. II pars I, Berolini.

Αριστοτέλους (1956) *De anima*, ed. W.D. Ross, Oxford: Oxford Classical Texts.

Ιωάννου Αλεξανδρέως Φιλοπόνου (1897) *Εἰς τὴν Περὶ Ψυχῆς Ἀριστοτέλους σχολικαὶ ἀποσημειώσεις ἐκ τῶν συνοουσιῶν Ἀμμωνίου τοῦ Ἑρμείου μετὰ τίνων ἰδίων ἐπιστάσεων*, ed. M. Hayduck, Commentaria in Aristotelem Graeca, Vol. XV, Berolini.

Μελέτες

Αντόν, Τζ. (2001). *Αριστοτέλης. Η θεωρία της εναντιότητας*. Αθήνα: Λιβάνη.

Γεωργούλης, Κ. (1962). *Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης*. Θεσσαλονίκη: Μ. Τριανταφύλλου και Υιοί.

During, I. (1994). *Αριστοτέλης: παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του* (μετάφραση: Α. Γεωργίου- Κατσιβελα). Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Ντότσικα, Α. (2014). *Αλήθεια της νόησης ή αλήθεια των πραγμάτων: η ερμηνεία του Περί Ψυχῆς στην αρχαία υπομνηματιστική παράδοση*, (διδ. Διατριβή). Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

Παπαδής, Δ. (1994). “Η περί νου διδασκαλία του Αριστοτέλη”, *Αριστοτέλης. Αφιέρωμα στον J.P. Anton* (επιμέλεια: Δ. Ανδριόπουλος). Αθήνα: Εστία.

Ross, W.D. (1991). *Αριστοτέλης* (μετάφραση: Μ. Μήτσου). Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Σιάσος, Λ. (2002). *Κι αν το πραγματικό δεν είναι αληθές*. Αθήνα: Αρμός.

Φωτεινής, Α. (1998). *Η διαχρονικότητα της θεωρίας της γνώσεως του Πλάτωνος*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός.

Verbeke K. (1985). Levels of Human Thinking in Philoponus, C. Laga, J.A. Munitz, L. van Rompay (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History*. Leuven: Departement Oriëntalistiek/ Peeters.